

TÁRSADALMI TAGOLÓDÁS AZ INTEGRÁCIÓ/DEZINTEGRÁCIÓ MENTÉN² (PÁRHUZAMOS NÉZŐPONTOK)

Jelen írást a társadalmi integráció/dezintegráció, valamint rétegződés témakörében megjelent, gondolatébresztő, elméleti jellegű tanulmányok inspirálták (Kovách–Kristóf–Szabó 2015, Gerő–Kovách 2015), amelyek az MTA TK Szociológiai Intézet nagyszabású kutatása kapcsán készültek. Külön örvendetes, hogy a kutatás és ezen írások is egy újra megpezsdülő légkörben születtek meg, amely jó esélyt adhat arra, hogy a társadalmi tagolódás, rétegződés témakörében bekövetkezhet a régóta várt érdemi továbblépés.

E kutatás hosszas, céltudatos előkészítő munkán alapul, hiszen e műhelyben fogalmazódott meg először, 2006-ban a paradigmaváltás gondolata (Kovách 2006), majd e törekvés jegyében 2012-ben már a társadalmi integráció került a kutatómunka homlokterébe (Kovách et al 2012). Ez egyúttal azt is jelentette, hogy – a társadalom tagolódását illetően – kiemelt rendezőelvként kezelték az integrációs/dezintegrációs folyamatok és mechanizmusok hatását, és ennek megfelelően fogalmazták meg az általános jellegű kutatási célokat. Mindenképpen méltányolni kell, hogy – a megfelelő értelmezési keretek kialakítása érdekében – a kutatók elméleti-módszertani tanulmányok sorozatát készítették el, amelyeket a közelmúltban publikáltak, illetve a sorozat egy része a közeljövőben jelenik meg.

Az írások továbbgondolásra készítenek, jelen tanulmány is ennek jegyében fogalmazódott meg, emellett – egy-egy kérdés kapcsán – jelezni kívántuk a szerzőktől eltérő álláspontunkat is. Úgy véljük ugyanis, hogy a több szempontú megközelítés révén gazdagodhatnak az adott tárgyra vonatkozó ismereteink.

MIÉRT AZ „INTEGRÁCIÓ”?

E kérdésre a szerzők az alábbi választ adták.

„A kutatási projekt célja, hogy az integráció és dezintegráció középpontba állításával keressen új elméleti lehetőségeket és módszereket a jelenkori társadalmat alakító folyamatok, a ténylegesen létező társadalmi csoportok, illetve a társadalmi szereplők együttműködését elősegítő és gyengítő folyamatok jobb megismeréséhez. A kutatás egyszerre vállalkozik az integráció és dezintegráció mechanizmusainak leírására és a társadalmi csoportok, rétegek újabb szempontokat is érvényesítő elemzésére.

A kutatásnak szokatlanul nagy elméleti és módszertani kihívásokat kell megoldani, ami részben annak is a következménye, hogy a társadalomról történő gondolkodás korábban követett domináns módjainak érvényessége elhalványult, és az útkeresés általánossá vált a nemzetközi és részben a hazai szociológiai irodalomban is. Egyelőre nem látszik az elméleti, tematikai és módszertani megújulást szorgalmazó mun-

1 A szerző szociológus, társadalomstatistikus.

2 Az írás a Fényes Elek Társadalomstatistikai Egyesület (FETE), az MTA TK Szociológiai Intézet, valamint az MSZT Társadalomstatistikai szakosztálya által, *Társadalmi integráció, rétegződés* címmel szervezett pódiumvitára készült. Az írás jelen változata – szükség szerint – hasznosította a pódiumvita elhangzottakat.

*kák egyértelmű és konszenzussal elfogadható eredménye, ezért a projekt résztvevői elfogadták, hogy a társadalmi integráció és dezintegráció kutatásában az elméleti, a kvantitatív és a kvalitatív elemzések azonos fontosságúak.*³ (Kovách 2015, 1)

A kutatók célja tehát az, hogy – a meghatározó jelentőségű folyamatok és mechanizmusok mentén – le-tisztult rendezőelvek alapján újabb értelmezési keretet adjanak a társadalomformálódás jobb megértéséhez. Az általuk felvetett integráció/dezintegráció – hasonlóan az egyenlőség/egyenlőtlenség, vagy a társadalmi fejlettség/elmaradottság fogalompárok által behatárolt jelenségegyüttesekhez – elméleti, módszertani és empirikus támpontokat próbál keresni a társadalmi tagoltság árnyaltabb bemutatásához. A fenti fogalompárok közös jellemzője, hogy mindegyik viszonylag jól körülhatárolható folyamatok mentén vizsgálja tárgyát. Mindezt azért hangsúlyozzuk, mert nézetünk szerint lehet ugyan a társadalom tagolódását, rétegződését komplex módon, pontosabban általánosságban vizsgálni (a modellalkotók egy része ezt a célt követi), azonban e megközelítés az-zal a korláttal bír, hogy alapvetően az általánosságok szintjén kapunk válaszokat. Természetesen a konkrét folya-matok és mechanizmusok mentén való vizsgálódás esetén is felmerülnek értelmezési korlátok, azonban *a fókuszált megközelítés kínálta előnyök következtében nagyobb az esély arra, hogy a szerzők által is hangsúlyozott célt elérhessük, nevezetesen a társadalmi csoportok, rétegek újabb szempontokat is érvényesítő elemzésére.*

PÁRHUZAMOS NÉZŐPONTOK

Az írás alcíme a párhuzamos nézőpontok megjelenítését ígéri. Mit értünk ezalatt? Egy korábbi írásunk-ban (Harcsa 2015) kitértünk a különböző elméleti megközelítések értelmezésére, amelyben kiemelt fontossá-gúnak véltük a kutatók társadalom-, valamint tagolódásképét. Az elméleti megközelítések ugyanis alapvetően ez utóbbiakra épülnek, és mögöttük meghatározott értékrend húzódik meg. Az ily módon megjelenített társa-dalomképekkel lehet egyetérteni, lehet azoktól elhatárolódni, ám nem lehet azok objektív jelenlétét figyelmen kívül hagyni, különösen korunkban, amikor az értékpluralizmus a korábbiaknál manifesztabb módon tárulnak eléánk. Ez azt is jelenti, hogy többféle releváns társadalomkép⁴ élhet egymás mellett, amelyek versenghetnek, vagy kizárhatják egymást.

Véleményünk szerint ebből az is következik, hogy *célszerű a konkrét kérdések mentén feltároló, eltérő né-zőpontokat párhuzamosan bemutatni, már csak azért is, mert azok igazságtartalma inkább egymást kiegészítő, mint vagylagos.* Miért fontos ezt hangsúlyozni? Elsősorban azért, mert a már említett tagolódáskép iránytűként vezeti a kutatót, hiszen csak akkor marad konzisztens önmagához (rendezőelveihez), ha minél pontosabban tudja ezt a képet konkrét társadalmi csoportok formájában leképezni.

3 Kovách I. (2015) Elöljáróban. *Socio.hu*, 2015/3.

4 Az elméleti alapok relevanciáját vizsgálva figyelembe kell venni, hogy (1.) az adott elmélet a társadalmi tagoltság mely szeletére kíván általános érvényű kitételeket/téziseket megfogalmazni, (2.) az elmélet megalapozásához szükséges makrofolyamatok bemutatása és szintetizálása révén biztosított-e a kellő alátámasztás, (3.) kiderül-e, hogy az elmélet milyen társadalomkép, illetve értékrendszerek alapján került megfogalmazásra, (4.) az elmélet, valamint a hozzá kapcsolódó módszertan és empirikus apparátus kellően konzisztens-e. Mindezt azért említjük, mert a későbbiekben tárgyalásra kerülő társadalomelméletek nem igazán felelnek meg ezeknek az alapvetéseknek.

A KUTATÁS CÉLJA, MEGVALÓSÍTÁSA

Említettük, hogy a kutatási koncepció megalapozása érdekében korábban, valamint az elindított kutatás kapcsán utólag, számos alapozó tanulmány készült. E gazdag háttéranyagot is figyelembe véve nem igazán állt össze egy koherens kutatási koncepció, és ezzel összefüggésben az is felmerült, hogy a kutatás pontos célja sincs kellően megfogalmazva. Ennek fontosságára, és az ebből fakadó problémákra – legalább „menet közben” – célszerű a figyelmet felhívni.

Az alapvetések sorába tartozik az a kitétel, hogy minden kutatás célhoz kötött, ha ez nem teljesül, akkor részben parttalanná válik a kutatási folyamat, részben az olvasó nem tudja, hogy mit kérhet számon, részben pedig – a szakmai szabályok értelmében – nincs, vagy csak részleges mód van a kutatási eredmények érvényességének, valamint relevanciájának a vizsgálatára. (Harcsa 2016)

E probléma gyakori jellemzője a szociológiai és társadalomstatistikai vizsgálatoknak, amely illeszkedik a kutatások általános „szokásrendjéhez”. Mire gondolunk? Korábbi írásunkban (Harcsa 2016) hangsúlyoztuk, hogy a társadalom tagolódásával kapcsolatos átfogó kutatásokat nem, vagy csak igen komoly problémák árán lehet oly módon elvégezni, hogy a kutató(k) ne fogalmazzák meg előzetesen a társadalomképüket, azon belül is a tagolódásra vonatkozó képüket. *E társadalomkép megformálásakor kulcskérdések és hipotézisek fogalmazódnak meg, amely alapját képezik a koncepciónak, valamint a kellően lehatárolt, és részletekig lehatoló kutatási célnak.* Ha ez elmarad, akkor „szokásosan” a kérdőív kialakításával kezdődik a munka, és – a koncipiálás, valamint a konkrét kulcskérdések megfogalmazásának elmaradása miatt – az összeállított kérdőív szinte „hozott anyagként” funkcionál, mert utólag derül ki, hogy a kérdőívbe bekerülő alapinformációk nem, vagy csak részlegesen alkalmasak a „menet közben” mégiscsak megfogalmazódó kulcskérdések megválaszolásához. Köztudott, hogy ami nem kerül be a kérdőívbe, arra utólag nem lehet válaszolni, és a tapasztalat azt mutatja, hogy számos kutatás belefut ebbe a csapdába.

A kutatási koncepció és cél problematikájával kapcsolatos az olyan, látszólag „technikai” jellegű paraméter, mint a mintanagyság, valamint a vizsgálati egység meghatározása. A kutatási projekt 3500 személy lekérdezésére korlátozódott, ami önmagában kijelöli a kutatási cél jelentős részét. Ilyen mintanagysággal nem, vagy csak erős korlátok mellett lehet olyan célt kitűzni, hogy „jól beazonosítható társadalmi csoportokhoz jussunk” a társadalmi integráció különböző metszeteiben. A személyi minta pedig – a háztartások meglehetősen társadalmi heterogenitása miatt – komoly inkonzisztenciák forrása lehet, hiszen az egyén a vizsgált paraméterek mellett akár integráltnak is tűnhet, miközben a háztartás egészét tekintve ennek az ellenkezője is jellemző lehet, és fordítva.

RENDEZŐELVEK EGYMÁSHOZ VALÓ VISZONYA

Néhány alapvetést⁵ szeretnénk megfogalmazni, amelynek segítségével úgy véljük, hogy könnyebb elhelyezni az integráció/dezintegráció mentén való vizsgálódást, ezek a következők:

1. A párhuzamos megközelítés jegyében – a szerzőktől eltérően – már a fentiekben is fogalompárként kezeltük az integrációt/dezintegrációt, amit alapvetően ugyanazon folyamat vagy jelenség két végpontja között elhelyezkedő tartományban lehet megfigyelni és értelmezni. A későbbiekben kitérünk ennek részletesebb indoklására. (Miközben nem zárjuk ki, hogy léteznek olyan folyamatok, amelyekre kizárólag az integráció vagy a dezintegráció fogalma a jellemző, de ezeket szabályerősítő kivételnek tekintjük.)

2. Az integráció/dezintegráció ugyanazon folyamatoknak és jelenségeknek csupán az egyik arcát, bár kétségtelenül meghatározó arcát jeleníti meg.⁶ Mit értünk ez alatt? Alapvetésünk szerint, bizonyos kiemelt jelenség-együtteseknek több „arca” van, ilyenek például a munkaerőpiaci, az iskolázási, családformálódási folyamatok, a társas kapcsolatok világa, stb. Az egyik meglehetősen kontúros „arc” az erőforrások mentén formálódik, egyenlőség/egyenlőtlenség formájában, tekintve, hogy ez esetben az erőforrásokhoz való hozzájutás, illetve azok eloszlása alapján tagolódik a társadalom. Egy másik „arc”, az integráció/dezintegráció szempontjából az adott jelenségbe, folyamatba való involválódás jellemzőit jeleníti meg, amely mint a fentiekben említettük két végpont közötti tartományban ragadható meg.

3. Ezek az „arcok” relatíve független rendezőelvek birtokában formálódnak, ám ezek a rendezőelvek egymással szükségszerűen kapcsolatba kerülve erősítik vagy gyengítik egymás hatását. Jelen kutatás az integrációra/dezintegrációra fókuszál, és ennek mentén kíván konstrukciókat (modelleket) kialakítani, amelyek nyomán „jól beazonosítható csoportok” megjelenítése a cél.

A szerzők úgy vélik, hogy az integrációra/dezintegrációra fókuszálva releváns válaszokat kaphatnak a mi tartja össze a társadalmat kérdésre. Ám az előbbi kérdést az egyenlőség/egyenlőtlenség mentén is megfogalmazhatjuk, és a két féle megközelítést mérlegre téve, nehéz lenne meghatározni, hogy melyik esetben kapunk nagyobb magyarázó erőt. Ugyanis nézőpont, értékrend, preferenciák kérdése, hogy melyik szempont mellett tesszük le a voksot. Miután minőségileg eltérő jelenségekről lévén szó, azt lehet mondani, hogy más-más megközelítésből kapunk válaszokat arra vonatkozóan, hogy a társadalmat mi tartja össze, tehát a vagy/vagy helyett, az is/is-re helyezzük a hangsúlyt.

4. A relatíve független „arcok” egymással való kapcsolódása jó példája a „rész és az egész” viszonylatában megragadható társadalomszerveződési mechanizmusoknak, hiszen ugyanazon „egész”, ugyanazon alrendsze-

5 Az alapvetések megfogalmazását azért tartjuk fontosnak, mert ezek olyan fogódzókat/támpontokat adnak, amelyek segítségével szélesebb perspektívában lehet elhelyezni a vizsgálat tárgyát, jelen esetben az integrációs/dezintegrációs folyamatok, valamint a társadalmi tagolódás, rétegződés közötti kapcsolatot. Egy megelőző írásunkban, amelyet ugyancsak a társadalmi tagolódás vizsgálatával kapcsolatosan fogalmaztunk meg, részletesebben is kifejtettük az alapvetések és rendezőelvek szerepét és fontosságát. (Harcsa 2016)

6 Megközelítésünk némiképp hasonló Parsons-éhoz, amelyet egy másik írás jelenít meg. A „parsonsi szereplők a szerepek pluralitásával rendelkeznek, illetve az egyes közösségtípusok egymással összetett kapcsolatban állnak, sőt nem is minden esetben választhatók el egymástól (pl. a farmer esetében, ahol a rokonsági egység és a termelő funkció nem különül el).” (Dupcsik–Szabari 2015: 49) Álláspontunk szerint nemcsak a szereplőknek lehetnek különböző szerepei („arcai”), hanem a társadalomformáló mechanizmusoknak is.

reinek (iskola, munkaerőpiac, családi, társadalmi hálók, stb.), más-más rendezőelvek alapján való működését próbálja komplexen bemutatni. A jelzős társadalomelméletek egyik alapvető problémája, hogy csupán valamelyik „rész” alapján próbálnak általános érvényű magyarázatot adni a társadalom működésére vonatkozóan.

„MINDENNAPI HASZNÁLATRA SZOLGÁLÓ” TÁRSADALOMKÉPEK

Egy korábbi írásunkban (Harcsa 2016) fontosnak tartottuk a megfigyelés, mérés és értelmezés szintjein megjelenő társadalomképek elkülönítését, amelyek közül most csak a „mindennapi használatra szolgáló” társadalomképet emeljük ki, idézve az említett írásból:

„A szocializációs folyamatok során az emberekben kialakulnak a »mindennapi használatra szolgáló« társadalomképek, amelyek közül kiválasztják, és/vagy odasodrónak ahhoz, amelyhez igazodni akarnak (vagy kényszerből elfogadják azt). Ezek többnyire iránytűként működő vágyak, ideák formájában jelennek meg, és alapvető mértékben befolyásolják – többek között – a munkarőpiaci aspirációikat, jövedelmi-fogyasztási stratégiákat, társas kapcsolatokat, beleértve a családi együttélési formákat, a családi kohézió tartalmát és formáját (tehát a kötődések és kötések bonyolult hálózatát), és még a számos fontos dimenzióban betöltött pozíciót. Végül a kényszerek és lehetőségek alapján kiválasztják és/vagy tudomásul veszik a sokféle dimenzióban számukra elérhető »javakat«. E ponton összeérnek a mindennapi társadalomképek, illetve a »javakkal« való élés gyakorlatai, amelyek egymást időről-időre kölcsönösen formálják. Ez alatt azt értjük, hogy a társadalomképbe beágyazott vágyak a javak megszerzésének folyamatában kapnak »visszajelzést«, azaz lehetőséget és/vagy kényszert az aktuális társadalomkép korrigálására. Azt lehet tehát mondani, hogy a vágyak, és az ennek jegyében elért javak konstellációja életre szólóan dinamikus folyamat.” (Harcsa István 2016:178 eredetiből kiemelve).

E hosszabb passzust azért emeltük ki, mert ebben ugyanazt a tartalmat véltük felfedezni, mint a szerzőktől vett alábbi idézetben, értelmezésünk szerint ugyanarról a „kulcskérdésről” beszélünk.

„Makro-, közép- és mikro szinten, az egyes integrációs mechanizmus-típusok, vagy a konkrét mechanizmusok eseteiben egyaránt kulcskérdés, hogy az egyes cselekvők milyen képzetekkel rendelkeznek arról a mechanizmusról, amelyben részt vesznek, vagy amelyhez cselekvéseiket viszonyítják.” (Dupcsik–Szabari 2015: 62.)

Az általunk vélt tartalmi egyezőség kérdését azért vetettük fel, mert – a szociológiai megközelítés szempontjából – a „cselekvők képzeteinek” megismerése, mérése és értelmezése különböző szinteken jelenik meg. Értelmezésünk szerint a kompakt leképezés rendszerén belül – a „mindennapi használatra szóló” mellett – célszerű külön kezelni és definiálni az elméletalkotók, valamint a „mérőemberek” társadalomképét is.

NÉHÁNY KULCSKÉRDÉS

A bevezető gondolatok után néhány olyan fontosabb kulcskérdésre szeretnénk kitérni, amelyekben részben a szerzőktől eltérő álláspontot képviselünk, részben pedig a továbbgondolás szándéka vezetett bennünket. E kulcskérdések a következők:

- társadalomelméletek az általános érvényűség jegyében,
- elégséges-e a hagyományos paradigma leváltása?
- konstrukciók (modellek) közötti relációk tisztázása,

- elégséges lehet-e egy „új társadalmi egyenlőtlenség modell?”
- az integráció/dezintegráció és társadalmi rétegződés értelmezése.

TÁRSADALOMELMÉLETEK AZ ÁLTALÁNOS ÉRVÉNYŰSÉG JEGYÉBEN

A szerzők nagyon helyesen felvállalják a társadalom tagolódását, rétegződését magyarázó teóriák kritikai értékelését. Ennek keretében kiemelt figyelmet kap Ulrich Beck kockázati társadalom, Gerhard Schulze élmény-társadalom, Stefan Hradil miliő csoportok alapján való magyarázata, amelyek kapcsán a szerzők a következő fontos megállapításokra jutottak.

„Az életstílus- és miliő kutatásokat megalapozó elméletek lassanként klasszikus teóriává válva bekerültek a 21. századi szociológia tankönyvekbe és szöveggyűjteményekbe, elméleti népszerűségük azonban nagyobb, mint empirikus felhasználtságuk a rétegződéskutatásokban.”⁷ Majd egy későbbi saját kutatás eredményeire alapozva azt mondják, hogy „Ez a kutatás, és a korábban említett fogyasztáskutatások egyaránt megkérdőjelezi tehát, hogy a tanulmányunk első részében bemutatott individualizáció- és életstílus alapú megközelítések alkalmazhatóak-e egyáltalán – és ha igen, milyen mértékben – a magyar társadalom vizsgálatakor.”⁸

Kiegészítésképpen mindehhez azt szeretnénk hozzáfűzni, hogy e jelzős társadalomelméletek közös vonása, hogy mindegyik egy-egy sajátos társadalomképhez, illetve értékrendhez köthető, továbbá, hogy mindegyik szükségszerűen egy leegyszerűsített társadalomképet próbál kinagyítani. Értéktrendje válogatja, hogy az adott elméleten belül mely értékek kerülnek előtérbe, és melyek háttérbe.

Talán nem túlzó az a minősítés, hogy a fenti társadalomelméletek bizonyos mértékig az egyfókuszú világ- és társadalomkép jegyében születtek, tekintve, hogy a társadalmi tagolódást alapvetően az éppen aktuális domináns társadalomkép és értékrendszer alapján próbálták megközelíteni. Ez a „szűrő” eleve meghatározta, hogy megalkotója mit lát, és mit láttat.

Tanulásgként tehát elmondható, hogy (1.) ezek az elméletek elkezdtek önálló életüket, és olyan társadalmi közegben is érvényességet sejtettek – jelen esetben a magyar társadalomra gondolunk –, ahol erre nincsenek meg a feltételek, (2.) nem véletlen tehát, hogy ezek – korlátozott használhatóságuk okán – miért nem tudtak „átszivárogni” az empirikus kutatásokba. Fentiek okán ezen elméleteknek az integráció/dezintegráció szempontjából való használhatósága meglehetősen részleges.

Ezek alapján nem igazán érthető, hogy a szerzők miért kérik számon a felemás, a társadalmi gyakorlatban nehezen értelmezhető elméleti megközelítések alkalmazását, a következők szerint:

„A társadalomkutatás »kulturális fordulatának« megközelítésmódjai, a fogyasztás, az élmény- és rizikó-társadalom nézőpontjai, a társadalmi nem, a hálózati társadalom problematikája, a média és a politika csoportképző szerepe nem épültek be szervesen a rétegződés-modellekbe.”⁹ Úgy véljük, hogy az a gond, ha értelmeznünk kell a kritikátlanul átvett elméletekre szabott tagolódási konstrukciókat, és mint láttuk, ezzel a szerzők is szembe találták magukat, amikor megkérdőjelezték használhatóságukat.

⁷ Kovách–Kristóf–Szabó (2015) idézett mű 66.

⁸ Kovách–Kristóf–Szabó (2015) idézett mű 69.

⁹ Kovách–Kristóf–Szabó (2015) idézett mű 65.

ELÉGSÉGES-E A HAGYOMÁNYOS PARADIGMA LEVÁLTÁSA?

Természetesnek véljük, hogy a társadalmi tagolódással kapcsolatos korábbi megközelítéseinket (is) – időnként – bizonyos mértékig újra kell gondolni. Az e kérdéssel foglalkozó kutatók jelentős része feltehetően egyetért Kovách Imrének az alábbiakban idézett tézisével, amely tömör értékelést ad a korábbi megközelítések érvényességéről:

„...a társadalomról történő gondolkozás korábban követett domináns módjainak érvényessége elhalványult, és az útkeresés általánossá vált a nemzetközi és részben a hazai szociológiai irodalomban is. Egyelőre nem látszik az elméleti, tematikai és módszertani megújulást szorgalmazó munkák egyértelmű és konszenzussal elfogadható eredménye, ...”¹⁰

E tézist arra alapozza, hogy az utóbbi évtizedekben bekövetkezett társadalmi, gazdasági és politikai változások olyan jellegűek voltak, hogy az ezek nyomán kialakuló társadalmi tagolódást már nem lehet leképezni a korábbi struktúra-, illetve rétegmodellekkel, tehát e tekintetben paradigmaváltásra van szükség. Ennek kapcsán kérdésként fogalmazható meg, hogy vajon a „hagyományos értelmezésű” paradigmaváltás elégséges-e a társadalmi tagolódás relevánsabb megközelítéséhez?

Az e kérdésre adandó egyik lehetséges válasznál abból indulunk ki, hogy az újabb rétegmodellek és megközelítések elsősorban „mennyiségileg” gyarapították ismereteinket, amely – feltevésünk szerint – részben a kellően releváns elméletek és módszerek hiányával is magyarázható.

Felmerül a kérdés, hogy mitől lehet releváns egy elmélet, illetve az azt leképező modell? Mi az a „minőségi” feltétel, ami segítheti a relevánsabb leképezést?

Feltevésünk szerint a minőségi továbblépésben kiemelt jelentősége van a makrofolyamatokba való minél szervezettebb beágyazottságnak, amelyet csak viszonylag jól definiált társadalomkép, valamint a mögötte meghúzódó értékrendszerek alapján lehet kellően felépíteni. Ebből az is következik, hogy már a makrofolyamatok „láttatása”, valamint az abból levont következtetések is értékfüggők, és mindez alapját képezi a különböző társadalomképeknek.

Következésképpen nincs és nem is lehet egységes társadalomkép, ami az értékrendszerek pluralizmusának körülményei között természetesnek mondható.¹¹ A gond az, hogy nem igazán rendelkezünk ezeknek az eltérő értékrendszereken alapuló társadalomképeknek az összehasonlítására alkalmas rendezőelvekkel. A probléma-piramis csúcsáról egy szinttel lejjebb, tehát a tagolódási konstrukciók/sémák szintjére lépve az is látható, hogy gyakorta nem elégséges formában kerül megfogalmazásra, hogy az adott modell milyen társadalomképhez köthető.

Nos, ha útkeresés vagy az alternatív megközelítés (paradigmaváltás) szándékával közeledünk a problémakörhöz, akkor először is tisztáznunk kell a problémakörön belüli oksági láncolatot.

10 Kovách Imre: Előljáróban. Az MTA TK Szociológiai Kutatóintézetben 2014-ben, *Társadalmi integráció és rétegződés* témakörben végzett kutatás elmélet írásait bevezető szöveg. Megjelent: Socio.hu 2015/3, 1.

11 Ennek kapcsán azt is fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy az értékrendszerek (és a társadalomképek) korábban, tehát a premodern időszakokban is plurálisak voltak, új vonás viszont a korábbiakhoz képest manifesztább formában való megjelenésük.

Ha ugyanis a társadalomról történő gondolkozás korábban követett domináns módjainak az újragondolását tűzzük ki célként, akkor ez szélesebb tartományt fog át, mint a korábbi rétegződési sémákkal szembeni paradigmaváltás igénye.¹² A kérdés ezzel kapcsolatosan tehát úgy fogalmazható meg, hogy elégséges-e, ha a paradigmaváltás csak a korábbi tagolódási konstrukciók újakra való felváltására vagy azok újakkal való kiegészítésére szorítkozik, vagy valóban a társadalmi tagolódás nagyon összetett rendszerének az újragondolása a szándékunk? (A paradigmaváltás fogalma másodlagos, miután az újragondolás tartalmi vonatkozása a fontos.) Úgy véljük, hogy a kérdés megválaszolásához szükséges a tagolódási konstrukcióknak az elméletekkel, illetve ezzel összefüggésben a társadalomképpel való viszonyának a tisztázása.

KONSTRUKCIÓK (MODELLEK) KÖZÖTTI RELÁCIÓK TISZTÁZÁSA

Feltételezésünk szerint a bonyolult, sokdimenziós társadalmi teret mindig csak valamilyen aspektusból lehet kellő árnyaltsággal megragadni, és miután az aspektusok sokfélék lehetnek, ezért ugyanazon társadalom tagolódását többféle konstrukcióval is lehet jellemezni.

Miért fontos ezt hangsúlyozni? Elsősorban azért, mert ezek a konstrukciók egymást kiegészítő ismereteket közvetítenek, ezért relevanciájukat alapvetően az általuk vizsgált aspektusokon belül lehet számon kérni. A külön-külön relevánsnak feltételezett konstrukciók együttes jelenléte adja meg az esélyt arra, hogy a tagolódás mikéntjeit, jellemzőit minél teljesebb módon megismerhessük.

Ez utóbbi problémával kapcsolatosan fogalmaztuk meg azt a kitétel, hogy nem állnak rendelkezésünkre azok a rendezőelvek, amelyek alapján a konstrukciók „puzzle-t” összerakhatnánk, azaz egymáshoz való viszonyukat tisztázhatnánk. Úgy véljük, hogy a rendezőelvek közötti relációk tisztázásának az igénye fontos, hiszen a különböző megközelítések többsége vagy az általános érvényűséggel, vagy – nagyon helyesen – csak egy-egy aspektus szerint próbál releváns magyarázatokat találni.

Mit várhatunk el ettől a szemlélettől?

Reményeink szerint a különböző megközelítések egymással „párbeszédés üzemmódba” kerülhetnének.

A párhuzamos tagolódási konstrukcióknak/sémáknak – másokra reflektálva – nagyobb esélye lenne ön-reflexiójukra, érvényességi határaik tisztázására. Szabadabb teret és ösztönzést kaphatnának a párhuzamos konstrukciók/sémák kialakítására irányuló törekvések.

A fentiek alapján úgy véljük, hogy – a különböző megközelítések rendszerén belül – a társadalmi integráció/dezintegráció mentén kialakított rendezőelvek lehetőséget nyújtanak újszerű konstrukciók felvázolására, amelyek bizonyára komoly mértékben fogják gyarapítani a társadalom működésére, illetve tagolódására vonatkozó ismereteinket.

¹² A paradigmaváltás gondolatával kapcsolatos kritikát már egy korábbi írásban megfogalmaztuk (Harcsa 2007).

ELÉGSÉGES LEHET-E EGY „ÚJ TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉG MODELL” KIALAKÍTÁSA?

A szerzők hiányolják egy „új társadalmi egyenlőtlenségi modell” létrejöttét, amelyet az alábbi kontextusban fogalmaztak meg:

„A foglalkozásalapú rétegződésmodell leváltására vagy kiegészítésére tett kísérletek a fogyasztási, kulturális és individualizációs tematikákkal folyamatosan jelen voltak az elmúlt évtizedek társadalomtudományi munkáiban, de a »kulturális fordulat« kihívásaira és ösztönzésére válaszként nem született konszenzussal elfogadott új társadalmi egyenlőtlenség modell.”¹³

Ezzel kapcsolatosan a következő megjegyzésünk van: (1.) a kellően megalapozott társadalomelméletek hiánya – mint említettük – *ab ovo* korlátot szabott bármiféle, kellően releváns modell kialakításának, (2.) miután a társadalmi egyenlőség/egyenlőtlenség is számos olyan dimenzióban jelenik meg, amelyek sajátos rendezőelvekkel rendelkeznek, következésképpen nem, vagy csak nagy nehézségek árán lehet azt egyetlen modellel leképezni, (3.) a „kulturális fordulat” leképezésére az egyenlőtlenségi modellek kevésbé alkalmasak, mert az egyenlőtlenségek megközelítésmódja eleve hierarchiákban gondolkodik, ez az értelme. Ugyanakkor a széles értelemben vett fogyasztásnak, ezen belül is az alternatívnak tekintett magatartási mintáknak számos olyan dimenziója van, amelyben a „másság” szabályai érvényesülnek, következésképpen nem értelmezhetők a hierarchiák rendszerében.

INTEGRÁCIÓ/DEZINTEGRÁCIÓ ÉS TÁRSADALMI RÉTEGZÖDÉS.

A fenti alcímet a szerzők írásából vettem kölcsön, amelyben két nagyon fontos kérdést érintenek: (1.) az integrációval/dezintegrációval kapcsolatos fogalmak, (2.) integráció/dezintegráció és a társadalmi rétegződés kapcsolata.

Alapvetések a fogalmi kérdésekhez

A kutatás során a kutatócsoport tagjai a következők szerint fogalmazták meg a társadalmi integráció definícióját:

„Társadalmi integráció alatt értjük, amikor az egyén vagy intézmény (cselekvő, ágens) kooperál egy társadalmi csoporttal vagy kollektivitással úgy, hogy »bizonyos mértékben« elfogadja annak értékeit, normáit, szabályait stb. Egy integrált társadalomban az intézmények, normák és szabályok mindenki számára legitim, elfogadható módon jelennek meg. Vagyis, egy »jól« integrált társadalomban az azt alkotó elemek összekapcsolódása, kooperációja ismert és elfogadott.” (Dupcsik–Szabari 2015, kiemelések az eredetiben)

A fenti definícióhoz, valamint annak a szerzők által adott értelmezéséhez a következő megjegyzéseket, illetve alapvetéseket fűzzük:

1. A definíció mögötti tartalmat szigorú értelemben véve semmilyen társadalmon nem lehet számon kérni, hiszen az egy ideáltipikus helyzetet vázol fel. Erre maguk a szerzők hívják fel a figyelmet, mely szerint „Az integráció és a dezintegráció ugyanis ideáltipikus fogalmak, vagyis a valóságban abszolút integrált és teljesen

¹³ Kovách–Kristóf–Szabó (2015) idézett mű 6.

dezintegrált társadalom nem létezik.”¹⁴ Ebből az is következik, hogy a definíció ebben a formájában inkább az ideális állapotra vonatkozó szándékot, mint követhető társadalmi gyakorlatot jeleníti meg.

2. Az integráció/dezintegráció sokkal inkább egy fogalompáros, mint különálló jelenségek hordozói. Gyakorta ugyanazon jelenség két szélső pontja által behatárolt tartományt jelenítenek meg. Bizonyos társadalomformáló mechanizmusok kimenetének előjele (integráció, vagy dezintegráció) gyakran csak hosszabb idő után, utólag derül ki.¹⁵ Ebből az is következik, hogy egy adott időszakban mért állapot-jellemzőt inkább a vélt célállapot „megelőlegezésének” tekinthetünk, amelynek helyességét csak utólag tudjuk kontrollálni. Azt is lehet tehát mondani, hogy bizonyos társadalomformáló mechanizmusok önmagukban csupán lehetőséget kínálnak, amelynek tartalma, minősége, időszakonkénti állapota (alkalmi egyensúlya) attól függ, azt milyen konkrét folyamatok töltik meg. Ilyennek tekintjük az integráló/dezintegráló mechanizmusokat is.

3. Egy „jól” integrált társadalomban az azt alkotó elemek összekapcsolódása, kooperációja inkább törekvés, mint egy mindenki által elfogadott norma. Következésképpen sztochasztikusan érvényesülő társadalmi gyakorlatról van szó, amely dinamikusan változó társadalmi közegben valósul meg. A mindenkori társadalmi erőter határozza meg azt, hogy a fenti tartományban milyen „alkalmi egyensúly” alakul ki az integráció, illetve dezintegráció között.

4. A mindenkori integráció/dezintegráció értelmezése érdek- és értékfüggő, nevezetesen, ami az adott domináns értékrendszer szempontjából integrált állapotnak minősül, az egy másik értékrend szerint nem tekinthető annak. Következésképpen előfordulhatnak olyan esetek is, amelyben ugyanazon jelenség az egyik értékrend szerint integratívnak, a másik szerint dezintegratívnak minősül.¹⁶

5. Az integráció vagy dezintegráció – részben dinamikus jellege miatt – nem mindig értelmezhető egyértelműen pozitívnak vagy negatívnak. Ilyen helyzet azért állhat elő, mert bizonyos, kezdetben integratívnak, vagy dezintegratívnak minősülő folyamatok, jelenségek csak a későbbiekben, hosszabb idő múltával fedik fel lényegüket, amelyek korábban nem voltak nyilvánvalók.

6. Végül a fogalmi értelmezéshez az is hozzátartozik, hogy társadalmi, vagy rendszer integrációról/dezintegrációról, vagy mindkettőről beszélünk? Itt kell megjegyeznünk, hogy a szerzők meglehetősen általánossággal fogalmazták meg a kutatási célt, következképpen nem igazán derül ki, hogy melyik változatra fókuszálnak.

14 Kovách–Kristóf–Szabó (2015) idézett mű 78.

15 Hasonló következtetésre jutott Ferge Zsuzsa, akitől a szerzők az alábbiak szerint idéztek: „... a rendszerváltozáskor írott tanulmánya azonban arra is figyelmeztet, hogy az integráció, dezintegráció megítélése erősen kötődik az adott történelmi szituáció értékeléséhez.” Ferge szerint „a dezintegrálódás objektíve negatív jelenség, hiszen zavarja a »tudunktól függetlenül létező« funkció megvalósulását. Ettől elválasztandó az az értékítélet, amely a felbomlóban lévő társadalom megítélésétől függően kap előjelet. A mai [értsd 1990-es évek eleje] magyar dezintegrálódási folyamatokat például mindenki pozitívan ítéli meg, aki a polgári és politikai szabadságokat és szabadságjogokat értéknek tekinti, tehát fontosnak tartja a diktatórikus struktúra változtatását. Fenntartásai lehetnek sokaknak, akik félnek a zűrzavartól, a megszokott biztonságok megrendülésétől. És biztosan negatív lesz annak az értékítélete, aki a korábbi berendezkedést igentli.” [Ferge 1990: 5.] (Dupcsik–Szabari (2015, 61–62) eredetiből kiemelve.)

16 Ennek illusztrálására érdemes két esetet felidézni, az egyik a 2004. évi, a külhoni magyarok állampolgárságára irányuló kezdeményezésnek az akkori kormányzati, illetve az ellenzéki erők által való eltérő megítélése. A másik a jelenlegi menekültválság ügye, amelynek kezelési módját a kormányzati erők és az őket támogató közvélemény a nemzeti integrációt erősítőnek minősít, míg a baloldali ellenzék dezintegratív lépésnek. Mindkét fél az aktuális érték és érdek szempontjai mentén, adekvátn viszonyul a kérdéshez. A helyzet elfogadása vagy az attól való elhatárolódás nem változtat a tényen.

Tény ugyanakkor, hogy nehéz a kétféle metszetet külön-külön kezelni, miután egymással való kapcsolatuk igen szoros.

Az integráció fogalmának mítosza

A fenti alapvetésekre is támaszkodva, röviden kitérünk az integrációnak – a szakirodalomban megjelenő – szinte mitikus értelmezésére, ami alapvetően a társadalmakat összetartó mechanizmusok leegyszerűsített megközelítéséből fakad. A leegyszerűsítés nem csak abból adódik, hogy a társadalom összetartását szinte kizárólag az integrációs/dezintegrációs aspektus szemüvegén keresztül nézik, hanem abból is, hogy – az adott társadalomtörténeti konstellációtól függetlenül – pozitívnak tartják azt a folyamatot (állapotot), amit erős integrációs szálak,¹⁷ és negatívnak, amit erős dezintegrációs szálak vesznek körül.

Az egyoldalú megközelítés, ezen belül is a „túl erős” integráció illusztrálására érdemes kiemelni a fogyasztói társadalmakban – alapvetően a profit érdekek nyomására kialakuló – uniformizálódó fogyasztási és ezzel kapcsolatos, manipulált magatartási szokásokat. Ha valahol erős, sőt túl erős az integratív folyamatok és mechanizmusok jelenléte, akkor e területen vitathatatlan. Ráadásul rövid távon az a látszat keletkezik, hogy ez mindenkinek, tehát nemcsak a profitgazdáknak, hanem a társadalom többségének is jó, ezért tapasztalható e téren viszonylagos társadalmi konszenzus. Ez utóbbi fontos, hiszen az integráció egyik alapvonása az elfogadottság. Ez a jóléten alapuló integráció azonban hosszabb távon nem igazán fenntartható,¹⁸ következésképpen integratív ereje is fokozatosan csökken. Ez azonban csak a probléma egyik oldala, a másik, talán még lényegesebb, hogy az utódgenerációkban olyan fogyasztási, életvezetési magatartási mintákat rögzít, amelyek részben pazarlóak, részben manipuláltak. Ezeknek a fenntarthatatlansági problémák miatti „társadalmi kezelése” komoly társadalmi befektetéseket igényel, amit a korábbi, „túl erős” integráció árának is tekinthetünk.

Mindebből az is következik, hogy a mindenkori integráció megítélése gyakorta értékfüggő, sőt kultúrafüggő. A fenti példánál maradva, a társadalom többségét alkotó konformista tömeg, továbbá a profitgazdák szempontjából az uniformizált jóléten alapuló integráció pozitív megítélést kap, míg a nonkonformista kisebbség esetében ezzel ellentétes a minősítése az adott helyzetnek.

Az integráció/dezintegráció szélesebb értelemben vett kultúrafüggőségéből az is következik, hogy az ennek mérésére kialakított indikátorokat csak igen nagy óvatossággal lehet nemzetközi összehasonlításra alkalmazni. Ez esetben is érdemes viszonylag egyszerű példát említeni, így a széles körben elterjedt munkanélküliségi rátát, amelyet a munkaerőpiaci integráltság fokmérőjének is szoktak tekinteni. Az erre vonatkozó nemzetközi statisztikák alapján a magyar társadalom kedvezőbb helyzetben van, mint például a mediterrán országok, ugyanakkor a munkaképes korú népesség foglalkoztatottsága szempontjából számottevően kedvezőtlenebb a pozíció. Ez utóbbi kapcsán viszont elmondható, hogy egyrészt a rendszerváltást követő nagyarányú munkanélküliségi hullámot mindeddig nem tudta kiheverni a magyar gazdaság, másrészt a mediterrán országoknak nem

17 Az erős integrációs szálakkal rokon az erős családi kohézió fogalma. Közös vonás, hogy mindkét esetben a kötések és kötődések erősek, azonban a szociálpszichológiából ismert, hogy a túl erős kötődések legalább olyan károsak tudnak lenni, mint a túl gyengék. A hazai családi kohézió vizsgálatára irányuló kutatás is igazolta ezt a tézist (Harcsa 2013).

18 Éber Márk Áron (2013) a fogyasztói társadalmak jóléti rendszereiben – az utóbbi időszakban tapasztalható – visszafogásokat a rendszer radikalizálódásaként aposztrofálja, amit más oldalról fenntarthatósági problémának is tekinthetünk.

kellett szembenézni ilyen sokkhatással.

Vajon célszerű-e ezen utóbbi körülmény figyelembe vétele nélkül értékelni az aktuális állapotot? Úgy véljük, hogy a mindenkori integráció/dezintegráció adott konstellációjának a megítélésekor számba kell venni a „honnán, hová jutott” perspektívát, ugyanis az integráció/dezintegráció mibenlétét valójában csak dinamikus megközelítésben lehet kellően értékelni.

TAGOLÓDÁS A HÁLÓZATOK MENTÉN

A továbbiakban azon kulcskérdésekre térünk ki, amelyek Gerő Márton és Kovách Imre (2015) *Struktúrák, egyenlőtlenségek és hálózatok* címmel készített tanulmányából ragadtunk ki.

Társadalomtörténeti megközelítés

Az említett írásban nem jelenik meg a társadalomtörténeti megközelítés szempontja, amit azért tartunk fontosnak, mert egy aktuális, egyszeri mérés meglehetősen korlátozza a folyamatok alakulásának a nyomon követését, következésképpen az értelmezést.

Egy korábbi írásunk a kapcsolathálózati erőforrások és a rétegződés közötti összefüggést társadalomtörténeti kitekintésben próbálta értelmezni. Ennek során arra a következtetésre jutottunk,

„... hogy a kapcsolathálózati formák – megjelenési formájukat tekintve – erősen függenek a kor 'divatjától', uralmi viszonyaitól, valamint a szűkebb kulturális környezettől. Ezek több szinten megjelenő hatások, és az egyes formák tartósságát alapvető mértékben befolyásolják e különböző szinteken bekövetkező strukturális változások. Ám nemcsak az egyes kapcsolati formák továbbélése, hanem az adott kapcsolathálózati forma társadalmi tartalma, kifejező ereje is változó lehet. Ez azt jelenti, hogy ugyanazon kapcsolati forma egyik korban inkább csak 'színesíti' a réteghelyzetet, tehát az adott pozícióban levő személyt 'felöltözteti' olyan kellékekkel, amelyek révén 'olajozottabban' zajlik a mindennapi élete. Kötöttebb viszonyok között pedig akár a rétegződési alapvonások egyik meghatározó eleme lehet.”¹⁹ (Harcsa 2012: 125–157)

Továbbá társadalomtörténeti tapasztalat, hogy a társadalmi újratermelő rendszerében lezajló folyamatok dinamikája változó, ennek következtében a gyorsabb változást produkáló időszakokban a korábbi kapcsolati formák megjelenési formája és tartalma is gyorsabban változhat, mint konszolidáltabb időszakokban. Ennek következtében az egy-egy időszakban megfogalmazott általánosítások időbeli érvényessége, tartóssága is változó.

Ez azért érdemes hangsúlyozni, mert a távlatos értelmezési keretek nélkül némiképp értetlenül állhat az olvasó, amikor például a kapcsolathálózati formák egy-egy kutatója által mért szegmensekben – adott időszakban – sajátos tendenciák megjelenéséről, illetve az ezzel kapcsolatos értékelésről olvas. Mindez a mindenkori viszonyokon alapuló általánosítást illetően nagy óvatosságra int bennünket.

19 Harcsa I. (2012) A rétegződéssel kapcsolatos dilemmák. A kapcsolathálózati erőforrások szerepe a rétegződésben. In Kmetty Z. – Koltai J. (szerk.) *Változó képletek, változatos perspektívák. Tanulmányok Tardos Róbert 65. születésnapjára*, 125–157.

Hálózati modellek mint a valódi csoportok” feltárásának eszközei?

Tény, hogy a hálózati modellek segítségével jelentős mértékben árnyalni lehet a tagolódás mikéntjét, nem igazán szerencsés azonban a munkaerőpiaci státusz, valamint az említett modellek révén megragadható tagolódási szempontok szembeállítását, amint az kiderül az alábbi idézetből. „Míg az egyenlőtlenségkutatás egy külső jellemző (a munkaerőpiaci státusz, foglalkozás) alapján csoportosít, addig a hálózati modell a kapcsolatok szerinti szerveződésre építve 'valódi' csoportokat keres.” (Gerő–Kovách 2015: 28)

Véleményünk szerint inkább arról van szó, hogy a kétféle rendezőelv nem egymástól függetlenül, hanem gyakorta egymásra épülve fejt ki hatását. Mindezt azért fontos hangsúlyozni, mert a fenti tézis ebben a formában félreértésekre ad okot az oksági rendszer működését illetően. Az itt említett „félreérthetőség” már a hálózatelméleti megközelítés klasszikusainál, így többek között Granovetternél is tetten érhető, részben a problémakör leszűkített megközelítése, részben a gyenge és erős kapcsolatok nem kellő empirikus alapokon megfogalmazott következtetései miatt.²⁰

Redistribúció és tagolódás

A redistribúció több szintű jelenség, amelynek vannak tartós, hosszabb időn át jelenlevő alapelemei (ilyenek tekinthetők a nagy elosztási rendszerek), és vannak rövid távú, alapvetően a mindenkori politikai konjunktúra (politikai kurzus) által befolyásolható elemei, amelyek e rendszerek aktuális működésével kapcsolatosak. Ez utóbbiak valójában a tulajdon/javak feletti, aktuális rendelkezési jogosítványok formájában jelennek meg, és kurzusfüggő, hogy a rendelkezési jogok „piacon” milyen szabályok érvényesülnek.

A szerzők álláspontja szerint ez a kurzusfüggőség megnehezíti az elemezhetőséget.

„Az elemzést jelentősen megnehezítik a magyarországi redistribúció elemeinek és szerkezetének gyakori és parlamenti/politikai ciklusoktól függő változásai, az európai redistribúciós rendszerek és modellek nehezen követhető és modell szintű elemzést szinte lehetetlenné tevő folyamatos átalakulása, valamint az a tény, hogy az elemzések elsősorban a hazai redistribúció egyes részterületeire és módszertani kérdésekre (pl. mérés, új módszerek) irányulnak.” (Gerő–Kovách, 2015: 28)

Nézőpontunk szerint fontos ugyan a politikai piac rövid távon érvényesülő hatásainak, konjunktúra jellegű mutatókkal való bemutatása, azonban talán még fontosabb kérdés a hosszabb távon kikristályosodó elemek megragadása, mert igazából ezeknek van jelentősége a társadalom tagolódására. Külön kell tehát kezelni a konjunkturális jellegű, valamint a tartós hatásokat. Ez azonban inkább elméleti jellegű kérdés, mert a hatalmi/uralmi viszonyok empirikus vizsgálata nélkül – a társadalmi tagolódásra vonatkozóan – nem lehet releváns válaszokat adni. Kérdés tehát, hogy volt-e/van-e a kutatássorozatnak olyan leágazása, amelynek e kérdés vizsgálata volt a célja?

²⁰ A kétféle kapcsolatra vonatkozó tézisést a munkaerőpiacon való elhelyezkedéssel kapcsolatos kutatása alapján fogalmazta meg, amely alapján azt találta, hogy az elhelyezkedésben jóval nagyobb szerepet játszanak a gyenge kapcsolatokon nyugvó hálózatok, mint az erősnek tekintett családi kapcsolatok. A tézis ebben az összefüggésben túldimenzionálta a gyengének minősített (pl. munkaerő piacon szerzett) kapcsolatok szerepét, hiszen alapvetően szituációfüggő, hogy melyik típusú kapcsolati hálónak van domináns szerepe. A későbbi empirikus kutatások erre a körülményre hívták fel a figyelmet.

A projektosztály és brókerek megragadhatósága

A projektosztály a redisztribúció kulcsfigurájának tekinthető, amelynek lényegét a szerzők a következőkben foglalják össze.

„A projektek generálásában, irányításában kulcsszerepet játszó projektosztály (Kovách–Kucerova 2009) tevékenysége átírja a társadalmi tőke elosztásának és felhasználásnak korábbi feltételeit és rendszerét (Füzér 2013/a, 2013/b).” (Gerő–Kovách, 2015: 25) E projektosztály empirikus megragadhatóságát megnehezíti az a körülmény, hogy jelentős részük a politikai hatalom sáncain belül ténykedik. Ez a körülmény komoly kihívás a kutatás számára, és kérdés, hogy erre vonatkozóan milyen empirikus eszközeik állnak a rendelkezésre?

Hasonló a helyzet a projektosztály egyik meghatározó csoportja a brókerek esetében is.

Integráció/dezintegráció azonos gyökerekből, a brókerek példáján

Korábban említettük, hogy az integráció/dezintegráció az esetek többségében ugyanazon jelenség két végpontját jeleníti meg, és részben a társadalomformáló folyamatok összhatásától, ezen belül adott esetben a hatalmi egyensúly mibenlététől függ, hogy e tartományon belül hol jön létre az aktuális „alkalmi egyensúly”. A szerzők jól érzékeltetik ezt a dichotómiát a brókerek példáján, a következők szerint:

„Az egyes csoportok átjárhatóságában különleges szereppel bírnak azok a szereplők, akik közvetíteni képesek több csoport között. Ez nem csupán azt jelenti, hogy kapcsolatokkal bírnak mindegyik csoport irányába, hanem képesek mind a 'két csoport nyelvén' kommunikálni és ismerik azok esetlegesen eltérő értékrendjét és szokásait. Az ilyen szereplők működése mutathat az integráció (rendszerszintű stabilitás, átjárhatóság, az értékrendek közelítése) irányába, ugyanakkor a dezintegráció irányába is, hiszen a brókerek egyfajta hatalmi pozícióval is rendelkeznek. Ennek evidens példái a korrupciós brókerek vagy azok a szereplők, akik a neo-prebendális rendszerekben képesek az egyes gazdasági vagy politikai csoportok érdekeinek érvényesítésére.” (Gerő–Kovách, 2015: 38)

E példa alapján jól is érzékelhető, hogy önmagában a mechanizmus, illetve az abban betöltött szerepek szükséges, de nem elégséges feltételei annak, hogy a megragadott jelenséget integrációként vagy dezintegrációként kezeljük. A gyökerek tehát azonosak, ám a belőlük kinövő eredmény irányát az dönti el, hogy az aktuális hatalmi egyensúly árnyékában, konkrétan miként működhetnek a társadalomformáló folyamatok.

NÉHÁNY TANULSÁG

Az eddigi eszmefuttatás alapján csupán néhány, olyan jellegű tanulság levonására vállalkozunk, amelyek alapvetően a teóriákkal, illetve azok használhatóságával kapcsolatosak.

1. A társadalmi integráció leszűkített értelmezése. A társadalmi integráció/dezintegráció fogalma és természetete a nemzetközi szakirodalomban sincs kellően tisztázva, és bár a szerzők kifejezték ezzel kapcsolatos bizonyos fokú kritikájukat, a helyzet meghaladásához szükséges ismereteket illetően még további eredményekre kell várni.

Elmondható, hogy a szerzők által megfogalmazott definíciót, illetve annak tartalmát – szigorú értelemben véve – semmilyen társadalmon nem lehet számon kérni, hiszen az egy ideáltipikus helyzetet vázol fel. Egy „jól”

integrált társadalomban az azt alkotó elemek összekapcsolódása, kooperációja inkább törekvés, mint egy mindenki által elfogadott norma. Következésképpen sztochasztikusan érvényesülő társadalmi gyakorlatról van szó, amely dinamikus változó társadalmi közegben valósul meg.

Alapvetésünk²¹ szerint az integráció/dezintegráció folyamatai:

a.) sokkal inkább fogalom párosnak tekinthetők, mint különálló jelenségek hordozóinak,
b.) gyakorta ugyanazon jelenség, két szélső pontja által behatárolt tartományt jelenítenek meg,
c.) bizonyos társadalomformáló mechanizmusok kimenetének előjele (integráció, vagy dezintegráció) gyakorta csak hosszabb idő után, utólag derül ki, ami azt jelenti, hogy *a* folyamatot csak dinamikájában lehet kellően értelmezni. Dinamikus folyamat révén, csak a „honnán hová” perspektívában lehet megítélni a folyamat valóságos természetét, következésképpen egyetlen mérés (adatgyűjtéssel) csak pillanatképet lehet kapni róla.

d.) A mindenkori integráció/dezintegráció értelmezése érdek- és értékfüggő, nevezetesen, ami az adott domináns értékrendszer szempontjából integrált állapotnak minősül, az egy másik értékrend szerint nem tekinthető annak. Következésképpen előfordulhatnak olyan esetek is, amelyben ugyanazon jelenség az egyik értékrend szerint integratív, a másik szerint dezintegratív minősül.²²

Úgy véljük, hogy ezen alapvetések nélkül nem igazán lehet a társadalmi integráció/dezintegráció jelenségét kellő társadalmi beágyazottsággal tárgyalni.

2. Elméletek gyorsuló avulása. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a magyarázó erő tartós érvényességét illetően, a modern kor társadalomelméletei nehezebb helyzetben vannak a premodern korban születettektől. Elsősorban azért, mert a „gyorsuló idő” behatárolja a jelenségek megfigyelhetőségét, érvényességük ellenőrzését. (Itt alapvetően a néhány éves távlatban érvényes jelenségekre gondolunk.) Ilyen körülmények között nem elégséges a puszta teoretikus megközelítés, hanem szükség van annak mielőbbi empirikus visszacsatolására.²³ Nézetünk szerint az utóbbi évtizedek „jelzős” társadalomelméleteinek²⁴ a viszonylag gyors avulása, jelentős részben ezen visszacsatolás hiánya miatt következett be.

Milyen tanulsága van ennek a kutatócsoport által végzett vizsgálat számára? Elsősorban az, hogy a felhasznált elméletek elmélyültebb kritikai értékelése alapján célszerű azok korrekcióját is elvégezni. Sőt, az „egyedi” kritikai értékeléseket a szintézis szintjére lehet emelni, amelyek alapján – a jelenleg is folyó kutatás keretében – újabb alapvetéseket és rendezőelveket lehet megfogalmazni.

21 E tekintetben Parsons-nak, a társadalmi integrációval kapcsolatosan – már a korai időkben – megfogalmazott „alapfeltevései” jelentették a gondolat csiráját, ám a későbbiekben ezek tovább gondolása, illetve gyarapítása meglehetősen hézagos maradt. Következésképpen az elméleti alapok „féloldalasként” maradtak a mai napig, tekintve, hogy a kutatók ugyanazon folyamatoknak alapvetően csak a pozitív tartományára, tehát az integrációra helyezik a hangsúlyt. Jelen tanulmány a megkezdett „alapfeltevések” sorát igyekezett gyarapítani, illetve a korábbiakat újragondolni.

22 Korábban a 22. sz. lábjegyzetben erre már utaltunk.

23 Természetesen nem minden teóriát lehet empirikusan „tesztelni”.

24 Számunkra, a társadalom komplex működését – mint totalitást – alapul véve, inkább egy-egy értékelemként jelenik meg a „kockázat”, az „élmény”, a „tudás”, stb. Következésképpen az ezekre alapozott elméletek magyarázó ereje csak parciális lehet.

IRODALOMJEGYZÉK

- Angelusz R. – Tardos R. (2006) Hálózatok a magyar társadalomban. In Kovách I. (szerk.) *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Dupcsik Cs. – Szabari V. (2015) Elméleti bevezető az *Integrációs és dezintegrációs folyamatok a magyar társadalomban* című OTKA kutatáshoz. *Socio.hu*, 3, 44–63.
- Ferge Zs. (1990) Variációk a társadalmi integráció témájára. *Esély*, 1, 3–17.
- Gerő M. – Kovách I. (2015) Struktúrák, egyenlőtlenségek és hálózatok. *Socio.hu*, 3, 17–43.
- Granovetter, M. (1973) *The strength of weak ties*. *American Journal of Sociology*, (6) 1360–1380.
- Granovetter, M. (1983) The strength of weak ties: A network theory revisited. *Sociological Theory*, 1(1), 201–233.
<http://dx.doi.org/10.2307/202051>
- Harcsa I. (2007) Osztályokon innen, avagy túl. *Szociológiai Szemle*, 3–4, 41–59.
- Harcsa I. (2012) A rétegződéssel kapcsolatos dilemmák. A kapcsolathálózati erőforrások szerepe a rétegződésben. In Kmetty Z. – Koltai J. (szerk.) *Változó képletek, változatos perspektívák. Tanulmányok Tardos Róbert 65. születésnapjára*. Budapest: Hátér, 125–157.
- Harcsa I. (2014) A családi kohézió trendjei a gyermekes családokban. A kohézió színe és fonákja. *Szociológiai Szemle*, 24(1): 39–65.
- Harcsa I. (2015) Úton „egy kellően komplex és átgondolt, empirikusan is megalapozott társadalomkép felé”. Gondolatok Éber Márk: *Megkülönböztetett különbségek* című művének főbb következtetései kapcsán. *Replika*, 92–93, 233–247.
- Harcsa I. (2016) Társadalmi tagolódás és társadalomkép kapcsolata. Néhány alapvetés és kulcskérdés, az alternatív megközelítés jegyében. *Replika*, 96–97, 173–187.
- Kovách I. – Kristóf L. – Szabó A. (2015) Társadalmi integráció, dezintegráció és társadalmi rétegződés. *Socio.hu*, 3, 64–83.
- Kovách I. (szerk.) (2006) *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest: Napvilág.
- Kovách I. – Dupcsik Cs. – P.Tóth T. – Takács Judit (szerk.) (2012) *Társadalmi integráció a jelenkori Magyarországon*. Budapest: Argumentum – MTA TK Szociológiai Intézet.
- Kovách I. (2015) Előljáróban. *Socio.hu*, 2015/3, 1.
- Parsons, T. (1966) [1937] *The structure of social action. A study in social theory with special reference to a group of recent European writers*. New York: New York Free Press of Glencoe.